

KLUB „ZAJEDNICA“

Retko ko iz starijih generacija da se seća „Zajednice“. Mladim i sredovečnim ljudima to ime ne znači ništa. Međutim, „Zajednica“ je bila, ako ne baš prva, a ono jedna od prvih jevrejskih kulturnih ustanova u Beogradu. Osnovana je, delovala je i ugasila se u prvoj dekadi ovoga stoleća. I za čitavih pet decenija nije se niko setio da rastrese pepeo kojim je vreme pokrilo tu ustanovu, napore i stremljenja njenih osnivača. Tek sada Savez jevrejskih opština Jugoslavije i Hitahdut Ole Jugoslavija u Izraelu prikupljaju podatke o političkom i kulturnom delovanju našeg življa pre katastrofe koja ga je zadesila za vreme poslednjeg rata, da bi budućem istoričaru ostavili građu o prošlosti. Tako je odjednom iskrslilo i sećanje na „Zajednicu“. Kao jedan od osnivača, pisac ovih redova je umoljen da napiše sve što o njoj zna. On to čini po svom slabom sećanju, pošto ne raspolaže nikakvim dokumentima ili pismenim podacima. Zbog toga se unapred izvinjava, ako bi njegov napis sadržao propuste ili netačnosti.

„Zajednica“ je bila omladinsko udruženje. Neko će se pitati: zašto je potrebno pisati o jednom omladinskom udruženju koje nastalim generacijama nije ostavilo vidne tragove o svom delovanju. Verovatno da niko od živih članova „Zajednice“ ne bi o njoj pisao iz sopstvenih pobuda — iz sušte skromnosti. Ali je nesumnjiva činjenica da je „Zajednica“ prvo jevrejsko društvo koje je u početku ovog stoleća zasnovalo: čitaonicu sa knjižnicom, poučno-zabavni list i školu za strane jezike.

Inicijativa za osnivanje kluba „Zajednice“ nije potekla ni od jedne zvanične jevrejske ustanove ili opštine, niti od intelektualaca u Beogradu. Nekoliko ambicioznih mladića, nijedan stariji od 20 godina: mladih činovnika, trgovaca i trgovačkih pomoćnika, i među njima jedan đak realke, bili su pokretači za stvaranje jednog kulturnog centra, oko kojeg bi se skupljala ne samo jevrejska, nego

i srpska omladina, koja bi radila na svom kulturnom razvijanju. Beograd je tada bio mali grad. Jevreji su živeli povučeno: jedina duhovna manifestacija njihova bila je u čuvanju tradicija i religije. Jevreji intelektualci mogli su se brojati na prste. Postojalo je nekoliko dobrotvornih ustanova sa primitivnim načinom delovanja. Tek je bila dovršila, ili je bila pred završetkom školovanja ona plejada mladih kulturnih radnika, koji će posle nekoliko godina preuzeti vodstvo u svima ustanovama i pokretima, pa i u cionističkom pokretu koji je u Beogradu tek bio na pomolu. Vanškolska omladina bila je organizovana, ako se to može zvati organizacijom, u grupice koje su se skupljale oko društava za nedeljnu štednju. Takvih društava bilo je nekoliko u jevrejskoj mahali. Pa i sama „Zajednica” bila je najpre jedno od takvih društava. Ideja o pretvaranju toga štednog društva u klub nikla je sasvim spontano. Bila je želja nekolicine da se omladini usadi misao o čitanju dobrih i poučnih knjiga, da se pruži dobro štivo onima koji nisu čitali, ili su se ograničavali na senzacione romane, da zbliženjem i razmenjivanjem ideja postigne veći kulturni nivo svojih članova. Kao prvi korak u ostvarenju tih ideja, osnivači kluba su poklonili veći deo svojih vlastitih knjiga i time omogućili stvaranje knjižnice.

Jednog lepog prolećnog jutra sastali su se omladinci raznih grupa sa osnivačima u rascvetaloj avliji jedne od krajnjih kuća na Jaliji, radi dogovora o osnivanju kluba. Bio je prisutan i priličan broj pripadnica lepog pola. Primljena su pravila i izabrana je uprava. To je bilo 1904. ili 1905. godine. Pravila kluba smatrala su se potvrđena od strane vlasti samim faktom što su bila odštampana u dnevnom listu „Trgovinski glasnik”, i kada su tri primerka lista bila poslata ili podneta Upravi grada Beograda. Onda su vladali vrlo liberalni zakoni u štampi i udruženjima. Tako je, eto, usred jevrejske mahale nikao omladinski klub „Zajednica”.

Uskoro je nađen pogodan lokal preko puta Malog Kalemegdana, na sredokraći između onih koji su stanovali u donjem kraju, na Jaliji, i onih koji su stanovali na Zereku i u čaršiji, u gornjem kraju varoši. Nabavljen je dugačak sto i više stolica za čitaonicu i jedan ogroman stakleni orman za knjižnicu. Onda je baš dr Vasa Carićević, docniji zubni lekar, izdao svoju knjižicu o uređenju narodnih knjižnica, te su njegovi saveti korisno poslužili za uređenje knjižnice „Zajednice”. Svi su beogradski listovi slali svoja izdanja besplatno čitaonici. To su činili i listovi „Brankovo kolo” iz Novog Sada i „Bosanska vila” iz Sarajeva. Kupovao se nemački nedeljni list „Die Woche” i još neki. Klub nije uživao nikakvu subvenciju niti je primao dobrotvorne priloge. Bio je upućen na članarinu. Članova je u početku bio dosta velik broj. Od toga novca su se podmirivali troškovi: kirija, osvetljenje, čišćenje itd. i kupovane knjige. Izabran je naročiti odbor od tri člana koji je obilazio „antikvarnice”, jer su kupovane mahom već upotrebljene knjige. Interesantno je da je na taj način klub došao i do novijih izdanja, koje su po-

jedini pisci slali na ocenu ili u znak poštovanja i prijateljstva ljudima koji su ih prodavali antikvarima. Za predsednika kluba bio je izabran Jakov A. Alkalaj, bankarski činovnik, koji od 1919. godine živi u Lausannei. Za knjižničara je bio izabran Isak A. Demajo, potonji trgovački zastupnik, koji je doživeo tragičnu sudbinu svih Jevreja u Beogradu, za vreme nacističke okupacije. On je tako predano vršio svoju dužnost da je stalno vodio borbu sa članovima koji su vraćali knjige u neurednom stanju ili ih zadržavali suviše dugo kod sebe, ili ih uopšte nisu vraćali. Čitaonica i knjižnica bile su otvorene od 7 do 12 uveče i celog dana praznicima i nedeljom. Dobričina Isak je stalno bio tamo.

Jedan od ne malih prihoda kluba dolazio je od koncerata koji su se priređivali jednom godišnje. Izabran je umetnički odbor u kome su bili: Marko Demajorović, Solomon Mošić, Josif Mejuhas i pisac ovih redaka (Marko i Josif su poginuli od nacista u Beogradu). Koncerti su brižljivo pripremani i izvođeni. Bilo je teškoća oko dikcije pri izvođenju pozorišnih komada. Ali se je i to savladalo uz pomoć Stojičevića, člana Narodnog pozorišta. Moramo na ovom mestu pomenuti i odati hvalu na predanom radu: Matildi Alkalaj, Lepi Afar-Alkalaj, Olgi Benjamin, Eli Pekhac i Bukici Atijas, koje su glumile raznovrsne uloge i žrtvovalе svoje slobodno vreme u korist kluba. Muški izvođači bili su uglavnom sami članovi uprave. Na prvom koncertu izvođen je „Šopenhauer” od Branislava Nušića. Bio je prisutan i pisac, koji je čestitao izvođačima. Na drugom koncertu izvođena je drama u jednom činu „Žrtva” od Samuila Alkalaja, i njegova komedija „Dve menice”, čiji je siže uzeo iz jedne poljske pripovetke. Na trećem koncertu izvođena su dva komada u prevodu Boška Bogdanovića, koji je bio prijatelj kluba i njegovih upravljača. Najsjajniji je pak bio poslednji koncert kluba. Izvođena su originalna dela: poznata pevačica Cipora Papo otpevala je jednu novu pesmu muzičara Štirskog; jedan mladi srpski kompozitor, čijeg se imena ne sećam, izvodio je na klaviru svoju novu simfoniju; prof. Mile Pavlović pročitao je odlomak iz svoje nove knjige, koja još nije bila štampana, „Napuljske šetnje”, i recitovana je pesma „Iskušenje svetog Antonija” od Samuila Alkalaja. Umetnički uspeh ovog koncerta bio je značajan. Ali je to u isto vreme bila i labudova pesma kluba, u pogledu umetničkog izvođenja.

Ti su koncerti bili samo godišnje epizode u aktivnosti kluba. Bilo je u planu da se radi kulturnog podizanja njegovih članova priredi niz predavanja, ali se naišlo na teškoće oko nalaženja lokala i predavača. Prostorije kluba bile su nedovoljne. I same skupštine kluba morale su se držati u avliji. Izveštaji sekretara sadržavali su statistiku o kupovini knjiga i o čitanju, o ukusu članova u pogledu izbora štiva. Davani su saveti i nisu nedostajali podstreci za ono što treba čitati. Ali je vladalo neprijatno osećanje da sve to nije dovoljno i da treba učiniti nešto efikasnije. Tako je nikla misao da se izdaje list, organ kluba, koji bi sadržavao poučne članke

a u isto vreme bio zabavan, te bio rasturan i među one koji nisu bili članovi kluba. Izabran je uređivački odbor u koji su ušli i neki Srbi. U početku, iz skromnosti ili bojažljivosti, saradnici lista nisu potpisivali svoja puna imena, nego samo početna slova imena i prezimena. Onda je poznati list „Slovenski Jug“ doneo prikaz o listu „Zajednice“, kritikujući takav postupak i tražeći da pisci naznače puna imena, da bi javnost znala sa kim ima posla. I tako je od broja 3 svaki članak, svaka pesma ili pripovetka počela da se potpisuje punim imenom, sa izuzetkom prevodilaca Isidora Levija i Hajima A. Alkalaja, koji su još bili daci, te nisu smeli saradivati u listovima bez odobrenja školskih vlasti. Saradnika je u početku bio priličan broj. Ali su surevnjivost i omladinske razmirice učinile da je pri kraju taj broj spao na Samuila Alkalaja, koji je pisao članke, pripovetke, pesme i prikaze, i na Isidora Levija, koji je prevodio i skupljao pretplatu. Bila su još dva saradnika Srba: jedan mladi student koji je bio na robiji zbog ubistva svoje verenice i kćerka upravnika zatvora. Oni su slali svoje pesničke tvorevine pisane u senci debelih gradskih bedema.

Izdavanje lista bila je novost za Jevreje i Srbe. Jevrejski intelektualci su bili iznenađeni pojavom lista i mladim piscima o kojima se do tada nije ništa čulo. U to doba srpska javnost je znala samo o Hajimu Daviču, piscu pripovedaka „Sa Jalije“, koji je u doba kada je „Zajednica“ štampana bio u Münchenu i odatle slao dopise „Trgovinskom glasniku“. Znala je unekoliko i za Davida Pijade, koji je ranije izdao knjigu stihova „Ja“, ali je u to vreme studirao u inostranstvu i tek po povratku u Beograd, kada je „Zajednica“ prestala da izlazi, izdavao jedan književni list koji se brzo ugasio. Jedini aktivni Jevrejin publicista bio je Jovan Mandil. On je bio glavni saradnik lista „Beogradske novine“. Sem Arona Alkalaja, koji je napisao ili preveo jedan članak za prvi broj „Zajednice“, ono malo intelektualaca Jevreja u Beogradu ostali su manje-više indiferentni prema listu i njegovim saradnicima. List se pojavio prerano za primitivne prilike Jevreja u Beogradu. Nisu bili dovoljno ocenjeni naponi vanškolske omladine, koja je težila ka višem obrazovanju. Pokretači lista ostali su usamljeni, pa su se i oni, kao što smo maločas napomenuli, usled surevnjivosti i bolesne ambicije rasturili. I pretplata na list se slabo plaćala. Poslednji broj je štampan takoreći od priloga koji su uprava kluba i njeni prijatelji dali, po 5 dinara svaki. U takvim okolnostima, razume se, nije moglo da se ide dalje i list je prestao izlaziti. Ako ništa drugo, pojava lista otkrila je nekoliko talenata, koji usled nastalih prilika nisu mogli da se potpuno razviju i postanu priznati pisci. Da spomenemo samo Samuila Alkalaja, koji je posle „Zajednice“ štampano poneku pesmu; Martina Ivanovića i Polimca koji su nastavili da pevaju mada im kritika nije uvek bila potpuno naklonjena. Martin Ivanović je, posle balkanskih ratova, postao svestan svoje albanske narodnosti, prozvao se „Ivanaj“ i otišao u Rim, gde su mu prijatelji iz Beograda izgubili trag. Interesantno je da su u knjizi

koju su pred poslednji rat izdala dva novinara u Beogradu, pod naslovom „Naši Jevreji”, prešampali u celosti jednu patriotsku pesmu Samuila Alkalaja „Na braniku”, koja je objavljena još 1914, kada je Austro-Ugarska objavila rat Srbiji. Ta je knjiga bila izdata da bi se pokazao patriotizam Jevreja protiv kojih su se počeli donositi antisemitski zakoni i restrikcije pod pritiskom koji je dolazio iz Hitlerove Nemačke.

U isto vreme sa izdavanjem lista, klub je odlučio da otvori školu za strane jezike. Zbog toga je uzet lokal u centru varoši, kod Kneževog spomenika. Lokal se sastojao iz velikog i prostranog prizemlja u kome je smeštena čitaonica sa knjižnicom. Na spratu je bila škola za nemački i francuski jezik. Bio se upisao znatan broj đaka Jevreja i Srba. Među njima i istoričar prof. Vukićević. Srbija je tada stupila u tesnu vezu sa Francuskom, koja je davala zajmove za građenje železnica i za naoružanje. Francuski jezik je postao popularan. Ali je još uvek postojala potreba da se uči nemački, jer je trgovina sa Austrijom i Nemačkom bila najznačajnija. Omladina, pa i stariji ljudi, imali su prilike da za male pare nauče dva tada najglavnija evropska jezika, bez kojih se građani male Srbije nisu mogli smatrati obrazovanim ili dobrim poslovnim ljudima.

Trebalo je mnogo napora i strpljenja da se svi ti poslovi urade za mlade ljude čije je slobodno vreme počinjalo tek u 7 ili 8 časova uveče. Godine su prolazile. Nastala je najpre bosanska kriza, delimična mobilizacija, iscrpenost. Osnivači „Zajednice” ostali su usamljeni, nije bilo zamene ni potpore ni sa čije strane. Počele su borbe oko Jevrejske opštine, socijalistički i cionistički pokreti uzimali su maha, pažnja omladine bila je skrenuta na drugu stranu. Samo kulturno razvijanje nije bilo više dovoljan mamac da zadovolji njene potrebe. Najpre se ugasio list, zatim je ukinuta škola stranih jezika. Klub se preselio u ulicu Zmaja od Noćaja, gde su smeštene čitaonica i knjižnica. Svi su postali stariji, morali su misliti na egzistenciju i budućnost. Nisu mogli provesti svako veče do ponoći diskutujući, kao što je bilo nekoliko godina unazad. Neki osnivači su napustili Beograd. Interesovanje je bilo sve manje, prihodi nisu mogli više da pokriju troškove. Onda je odlučeno da se napuste prostorije, da se čitaonica ukine, a da se knjižnica smesti u stanu Jakova Konfortija, u kući u kojoj je „Zajednica” i osnovana. Po pravilima kluba, knjige je trebalo pokloniti nekom sličnom društvu koje bi se osnovalo. Za vreme prvog svetskog rata ta je kuća srušena u borbama koje je odbrana Beograda vodila sa Austro-Nemcima pri prelasku Dunava. Za vreme austrijske okupacije, svet je nailazio na knjige „Zajednice” rasturene na sve strane. Tako je završila „Zajednica”, jedna od preteča Jevrejske čitaonice u Beogradu, osnovane četvrt veka docnije, kada su ekonomske i kulturne prilike bile daleko povoljnije nego one u kojima je „Zajednica” delala.